

Фізико-географічні дослідження

досліджень. Іноді домінування одного з напрямів триває протягом кількох етапів, що вказує на домінування однієї дослідницької проблеми, яка не може бути розв'язаною протягом одного етапу. У таких випадках етапи об'єднувались у періоди – проміжки часу, протягом яких починається, розвивається і закінчується якийсь історичний процес. Таких періодів виділено п'ять, які у свою чергу об'єднані у два мегаперіоди.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г.І. Основні етапи розвитку географії в Україні / Г.І.Денисик // Географія з основами економіки в школі. – 1998-б. – № 3. – С. 9-14.
2. Ланько А. І. Спроба фізико-географічного мікрорайонування Чернігівського Полісся / А.І.Ланько // VIII наук. сесія Київ. держ. ун-ту. Секція геогр.: Тези доп. – К.: Вид-во КДУ, 1951. – С. 13-15.
3. Маринич О.М. Географічна наука в Українській РСР та її сучасні завдання / О.М.Маринич // Сучасні проблеми географічної науки в Українській РСР: Матеріали першого з'їзду Географічного товариства УРСР. – К.: Наук. думка, 1966. – С. 5-15.
4. Мельник А. Розвиток ландшафтознавчих ідей і ландшафтознавства в Україні / А.Мельник // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Випуск 31. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 2004. – С. 19-23.
5. Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения / В.М.Пащенко. – К.: Наук. думка, 1993. – 280 с.
6. Преображенский В.С. Развитие ландшафтоведения в СССР. Итоги науки и техники. Серия «Теоретические и общие вопросы географии». Том 6 / В.С.Преображенский, В.З.Макаров. – М.: ВИНТИ, 1988. – 200 с.
7. Тутковский П. Зональность ландшафтов и почв в Волынской губернии / П.Тутковский // Почвоведение. Т. 12. – 1910. – № 3. – С. 235-253.

Яценюк Ю.В.

**Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського**

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОГЕННИХ ПАРАДИНАМІЧНИХ І ПАРАГЕНЕТИЧНИХ ЛАНДШАФТНИХ СИСТЕМ

Розглянуто історію дослідження антропогенних парадинамічних і парагенетичних ландшафтних систем. Виявлено внесок конкретних вчених у розвиток вчення про антропогенні парадинамічні та парагенетичні ландшафтні системи.

Рассмотрена история исследования антропогенных парадинамических и парагенетических ландшафтных систем. Выяснен вклад конкретных учёных в развитие учения про антропогенные парадинамические и парагенетические ландшафтные системы.

Фізико-географічні дослідження

The history of research of anthropogenic paradyamic and paragenetic landscape systems is considered. The contribution of particular scientists into the development of the study concerning anthropogenic paradyamic and paragenetic landscape systems is defined.

Вступ. Сучасні ландшафти представляють собою переважно докорінно перебудовані під впливом господарської діяльності людини комплекси. Вони вступають в активну взаємодію з навколишнім середовищем. У результаті утворюються антропогенні парадинамічні та парагенетичні ландшафтні системи (АПДЛС та АПГЛС). Саме у їх межах часто проявляються несприятливі природні процеси, що загрожують життю та здоров'ю населення. Антропогенні парадинамічні та парагенетичні ландшафтні системи різнобічно досліджувались, але вивчені ще недостатньо. З метою найкращого їх пізнання необхідно виявити історію їх дослідження, якій майже не приділялась увага. Виключенням є публікації В.Б. Міхно та О.Д. Лаврика. Виходячи з цього, основними завданнями цієї статті є виявлення історії дослідження антропогенних парадинамічних і парагенетичних ландшафтних систем, встановлення внеску конкретних вчених у вивчення АПДЛС та АПГЛС.

Основний матеріал. Існування особливої категорії “парагенетичних (від грецьких “para” – біля, поруч, близький, подібний; та “genesis” – народження) комплексів” у 1966 році теоретично обґрунтував Ф.М. Мільков [18]. Було передбачено, що особливістю цих комплексів є специфічні внутрішні зв'язки та самостійна система таксономічних підрозділів.

До виділення категорії парагенетичних комплексів досліджувались переважно ландшафтні комплекси, що характеризуються відносною однорідністю. Ландшафтні системи, головна властивість яких різномірність, не вивчались. Поза увагою дослідників були ландшафти, що виділяються на основі принципу контрастності та активного взаємообміну речовиною, енергією та інформацією між складовими підсистемами [11, с.104].

Стаття Ф.М. Мількова дала поштовх науковим дослідженням

Фізико-географічні дослідження

ландшафтних комплексів нової категорії. У результаті цього було опубліковано значну кількість наукових робіт. Їх авторами були З.П. Берднікова [4], О.Ю. Ретеюм [24], М.О. Гвоздецький [5], В.В. Козін [16], К.О. Дроздов [10; 11; 12], В.Б. Міхно [21], Н.І. Ахтирцева [3]. У них вчені описували конкретні парагенетичні комплекси різних масштабів, робили теоретичні узагальнення.

Незважаючи на значну кількість публікацій, тривалий час теоретичні аспекти виділення парагенетичних комплексів, їх таксономічна система, закономірності формування та функціонування були не визначеними. Вчені не могли знайти принципову відмінність парагенетичних ландшафтних систем від індивідуальних ландшафтів. Адже внутрішня контрастність, активний взаємообмін речовиною, енергією та інформацією між структурними комплексами нижчих ієрархічних рангів, яскраво виражений системоформуючий процес не є ознаками виключно парагенетичних ландшафтних систем. Часто ці ознаки характерні і для ландшафтів у регіональному (індивідуальному) їх розумінні [11, с.104-105].

Тривалий час вчені не могли побудувати таксономічну систему парагенетичних ландшафтних систем. У результаті їх досліджень згодом Ф.М. Мільков дійшов до висновку про існування ще однієї категорії – парадинамічних комплексів. Він запропонував розглядати територію колишнього СРСР разом з акваторіями, що прилягають до неї, як сукупність великої кількості парадинамічних ландшафтних систем. Серед останніх були виділені мега-, макро, мезо- та мікросистеми. У залежності від сили вираження прямих і зворотних взаємозв'язків Ф.М. Мільков виділив три типи мегасистем: океанічні, материкові та нейтральні. За контрастними середовищами, що приймають участь у формуванні парадинамічних систем, було виділено три типи макросистем: берегові, орографічні та змішані [19].

Парагенетичні ландшафтні системи Ф.М. Мільков вважав різновидом парадинамічних ландшафтних систем і припускав відсутність у них відокремленої таксономічної системи [20, с. 207].

Фізико-географічні дослідження

К.О. Дроздов визначив передумови виникнення вчення про парагенетичні комплекси та розумів їх як такі категорії ландшафтних комплексів, які мають короткі таксономічні ряди, що відгалужуються від вихідного ряду та не суцільно поширені на земній поверхні [10]. Вчений розробив таксономічну систему одиниць, детально описав ерозійні, долинні, лісові та карстові парагенетичні комплекси середньоруського лісостепу [12, с.35-146]. К.О. Дроздов запропонував принцип неоднозначної диференціації природних комплексів на системи нижчих таксономічних рівнів. Відповідно до цього принципу на кожній сходинці диференціації ландшафтної сфери, за виключенням найвищої та найнижчої, може бути кілька категорій природних комплексів, зокрема й парагенетичні та парадинамічні ландшафтні системи [11, с.106].

Ф.М. Мільков запропонував вивчати антропогенні парагенетичні ландшафтні комплекси. В якості їх прикладу він розглянув Кам'яний степ у Воронежській області Російської Федерації. Цю АПГЛС Ф.М. Мільков представив як органічне поєднання полів, степових залежів, лісових смуг і ставків. Він зазначив, що врахування парагенетичних ландшафтних взаємозв'язків є обов'язковим при створенні антропогенних ландшафтів [15, с.160]. Подальший розвиток ідей Ф.М. Мількова про парагенетичні й парадинамічні зв'язки, парагенетичні та парадинамічні ландшафтні системи пов'язаний з К.О. Дроздовим, Н.І. Ахтирцевою, А.А. Абдулкасімовим, В.Б. Міхно, В.І. Федотовим, К.М. Дьяконовим, Г.І. Денисиком, М.В. Дутчаком, А.В. Гудзевичем, Г.С. Хаєцьким, О.Д. Лавриком.

К.О. Дроздов виділив і дослідив конкретні антропогенні парагенетичні ландшафтні комплекси, у якості АПГЛС він описав Кам'яний степ [12, с.146-148] та навів приклад полів з системами лісових смуг [10].

Н.І. Ахтирцева також описує парагенетичні ландшафтні комплекси полезахисних лісових смуг і ділянок полів (степів), що прилягають до них,

Фізико-географічні дослідження

визначає межу цих комплексів. Вона відзначає, що вивчення цих АПГЛС має велике практичне значення, а вирішення питань боротьби з ерозією ґрунтів і полезахисного лісорозведення без врахування парагенетичних комплексів взагалі неможливе [3].

Антропогенні парагенетичні ландшафтні системи зони впливу зрошувальних каналів Середньої Азії вивчав А.А. Абдулкасімов [1; 2]. Г.І. Денисик досліджував парадинамічні зв'язки гірничопромислових, міських і гідроенергетичних ландшафтів із ландшафтами довкілля, вивчав техногенні ландшафти як парадинамічні системи [7]. Парадинамічні зв'язки водосховищ вивчав К.М. Дьяконов [14]. В.І. Федотов [25] досліджував парадинамічні зв'язки гірничопромислових ландшафтів із ландшафтними комплексами навколишнього середовища.

В.Б. Міхно, досліджуючи особливості взаємодії меліоративних систем з ландшафтами, відзначав, що вони завжди взаємопов'язані та взаємообумовлені, між ними встановлюються стійкі, часто, досить сильні зв'язки, що визначені взаємним обміном речовин та енергії. Було проаналізовано вплив меліоративних систем на ландшафтні комплекси, вплив ландшафтних чинників на функціонування меліоративних систем, визначено шляхи оптимізації взаємодії меліоративних систем з ландшафтами [22, с.122-133].

В.Б. Міхно і О.І. Добров дослідили особливості динаміки і тенденції розвитку аквальних ландшафтних комплексів ставків і водосховищ, проаналізували методологічні засади вивчення їх взаємодії з ландшафтами суміжних територій, виявили парадинамічні зв'язки штучних водойм Воронезької області Російської Федерації з навколишніми ландшафтами, визначили вплив натуральних і антропогенних чинників на функціонування штучних водойм, особливості перетворення ландшафтних комплексів у зоні затоплення, регіональні відмінності впливу ставків і водосховищ на ландшафти [23].

М.В. Дутчак провів детальні дослідження парагенетичних і

Фізико-географічні дослідження

парадинамічних зв'язків Дністерської гідротехнічної системи, а саме: визначив роль ландшафтної структури території в її формуванні та функціонуванні; з'ясував особливості динаміки водної маси Дністерського водосховища; виявив вплив гідротехнічної системи на водні об'єкти, гідрологічні, гідрогеологічні, екзогенні геоморфологічні процеси, мікрокліматичні показники, рослинний світ; проаналізував вплив Дністерської гідротехнічної системи на властивості, динаміку і структурну організацію ландшафтних комплексів [13].

А.В. Гудзевич досліджував взаємозв'язки гірничопромислових ландшафтів із прилеглими територіями та розглядав їх разом як парадинамічні комплекси. Він виявив структурні підрозділи останніх (парадинамічні зони та підзони) та описав їх, виділив три зони взаємовпливу гірничопромислових ландшафтів із ландшафтними комплексами навколишнього середовища [6].

Г.С. Хаєцький вважає, що для розуміння процесів розвитку водних антропогенних ландшафтів Поділля необхідно досліджувати їх взаємодію із суміжними територіями. Вчений з'ясував, що водосховища, ставки, їх внутрішньоаквальні комплекси і взаємопов'язані з ними суміжні ландшафти разом утворюють водно-суходільний антропогенний парадинамічний ландшафтний комплекс. Г.С. Хаєцький виявив структуру водно-суходільного антропогенного парадинамічного ландшафтного комплексу та стверджує, що його формування обумовлене докорінною перебудовою всіх структурно-функціональних зв'язків у ландшафтах [26, с.189-194].

Г.І. Денисик, Г.С. Хаєцький та Л.І. Стефанков проаналізували взаємозв'язки водосховищ і ставків із навколишніми ландшафтами, виявили вплив суміжних територій на функціонування внутрішньоаквальних ландшафтних комплексів, дослідили процеси динаміки та розвитку внутрішньоаквальних антропогенних ландшафтів, особливості формування та стадії розвитку водосховищ Поділля [9, с.27-69].

О.Д. Лаврик розробив схему різноманіття взаємозв'язків між ландшафтними комплексами. У ній за суміжністю виділені парадинамічні

Фізико-географічні дослідження

зв'язки, а за генезою – парагенетичні зв'язки. Як серед перших, так і серед других виділено: в залежності від закономірностей – натуральні та суспільні зв'язки; за місцем дислокації – внутрішньосистемні та міжсистемні зв'язки; за спрямованістю – прямі та зворотні зв'язки, що у свою чергу можуть бути безпосередніми та опосередкованими; за рівнем комплексності виділено компонентні та комплексні зв'язки; за потоком речовин і енергії – поперечні та поздовжні; за тривалістю – постійні й тимчасові зв'язки [17, с.37-41].

Г.І. Денисик і О.Д. Лаврик з'ясували особливості функціонування руслово-заплавного натурального парагенетичного ландшафтного комплексу; розглянули зв'язки між ним та прилеглими антропогенними парадинамічними ландшафтними системами, а також – зв'язки з дорожніми та гірничопромисловими ландшафтами; виявили та проаналізували парагенетичні та парадинамічні зв'язки у ландшафтних комплексах, які виникли внаслідок будівництва пригреблевих ГЕС і млинів [8, с.131-149].

Висновки. Отже, у результаті проведених досліджень виявлено, що особливий внесок у розвиток ідей про антропогенні парагенетичні та парадинамічні ландшафтні системи зробили Ф.М. Мільков, К.О. Дроздов, Н.І. Ахтирцева, А.А. Абдулкасімов, В.Б. Міхно, В.І. Федотов, К.М. Дьяконов, Г.І. Денисик, М.В. Дутчак та А.В. Гудзевич. Встановлено, що з другої половини ХХ ст. до нинішнього часу були виділені та вивчені конкретні АПГЛС і АПДЛС, виявлено особливості їх формування, функціонування, динаміки та, частково, розвитку. Проте, ще не до кінця виявлено особливості структури, майже не вивчено ієрархію, типізацію та класифікацію антропогенних парагенетичних та парадинамічних ландшафтних систем. Саме ці питання є перспективними у подальших дослідженнях АПГЛС і АПДЛС.

Література

1. Абдулкасімов А.А. Антропогенные парагенетические комплексы Средней Азии / А.А. Абдулкасімов // Вопросы географии. - М.: Мысль, 1977. – Вып. 106. – С. 123–129.
2. Абдулкасімов А.А. Оазис и приоазисная полоса – сложная парагенетическая система / А.А. Абдулкасімов // Антропогенные ландшафты центральных черноземных областей и

Фізико-географічні дослідження

2. прилегающих территорий. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1975. – С.37–38.
3. Ахтырцева Н.И. Парагенетические комплексы Калачской возвышенности / Н.И. Ахтырцева // Научные записки Воронежск. отд. геогр. общ-ва СССР.- Воронеж: Изд-во ВГУ, 1971. – С. 64–70.
4. Бердникова З.П. Марксовская балка как пример сложного парагенетического комплекса / З.П. Бердникова // Научные записки Воронежск. отд. геогр. общ-ва СССР.- Воронеж: Изд-во ВГУ, 1970. – Вып.2. - С. 17–19.
5. Гвоздецкий Н.А. Проблемы физической географии / Н.А. Гвоздецкий – М., 1973.- 173 с.
6. Гудзевич А.В. Динаміка техногенних ландшафтів Поділля: дис... кандидата геогр. наук: 11.00.11. / Гудзевич Анатолій Васильович – Львів, 1996. – 318с.
7. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Г.І. Денисик – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
8. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу: монографія / Г.І. Денисик, О.Д. Лаврик. - Вінниця: ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 210 с.
9. Денисик Г.І. Водні антропогенні ландшафти Поділля: монографія / Г.І. Денисик, Г.С. Хаєцький, Л.І. Стефанков. - Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2007. – 216 с.
10. Дроздов К.А. К теории ландшафтных парагенетических комплексов / К.А. Дроздов // Вопросы структуры и динамики ландшафтных комплексов. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1977. – С.4 –51.
11. Дроздов К.А. Крупномасштабные исследования равнинных ландшафтов / К.А. Дроздов – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1986. – 176 с.
12. Дроздов К.А. Ландшафтные парагенетические комплексы среднерусской лесостепи / К.А. Дроздов – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1978. – 160 с.
13. Дутчак М.В. Ландшафтні комплекси Середнього Придністер'я та їх зміни під впливом гідротехнічної системи / М.В.Дутчак. – Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2013. – 160 с.
14. Дьяконов К.Н. Ландшафтные исследования в районах влияния водохранилищ / К.Н. Дьяконов // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1965. - № 5. - С.50 – 54.
15. Каменная степь (Опыт ландшафтно-типологической характеристики) / Ф.Н.Мильков, А.И. Нестеров, Н.Г. Петров, М.В.Гончаров. – Воронеж: Изд-во ВГУ. 1971. – 176 с.
16. Козин В.В. Парагенетические ландшафтные комплексы и их динамика / В.В. Козин // Изв. ВГО. – 1977. - № 3. - С.238–245.
17. Лаврик О.Д. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу: дис. ... кандидата геогр. наук: 11.00.11 / Лаврик Олександр Дмитрович. – Київ, 2011. – 225 с.
18. Мильков Ф. Н. Парагенетические ландшафтные комплексы / Ф.Н. Мильков // Научные записки Воронежск. отд. геогр. общ-ва СССР.- Воронеж: Б.и., 1966. – С. 2–13.
19. Мильков Ф.Н. Парадинамические ландшафтные мега и макросистемы на территории СССР / Ф.Н. Мильков // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – Москва, 1980. - №2. - С.9-16.
20. Мильков Ф.Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы / Ф.Н. Мильков – Воронеж: ВГУ, 1981.- 400 с.
21. Михно В.Б. К вопросу о взаимосвязи урочищ в парагенетическом ландшафтном комплексе на примере балки «Владимирский лог» / В.Б. Михно // Вопросы ландшафтной географии. – Воронеж: ВГУ, 1969. - С. 102 – 105.
22. Михно В.Б. Ландшафтно-экологические основы мелиорации / В.Б. Михно – Воронеж: ВГУ, 1995. – 208 с.
23. Михно В.Б. Ландшафтно-экологические особенности водохранилищ и прудов Воронежской области. / В.Б. Михно, А.И. Добров – Воронеж: ВГПУ, 2000. – 185 с.
24. Ретеюм А.Ю. О парагенетических ландшафтных комплексах / А.Ю. Ретеюм // Изв. ВГО. – 1972. - № 1. – С. 17-20.
25. Федотов В.И. Техногенные ландшафты: теория, региональные структуры, практика / В.И. Федотов – Воронеж: ВГУ, 1985. – 192с.
26. Хаєцький Г.С. Аквально і водноболотні антропогенні ландшафти Поділля: дис. ... кандидата геогр. наук: 11.00.11 / Хаєцький Григорій Сильвестрович. – Чернівці, 2006. – 219 с.